

Känsliga gustavianska officerare under lupp

Hugo Nordland, *Känslor i krig. Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788–1814, 283s.*, Agerings förlag, [förlagsort ej angiven] 2015.

HISTORIEFORSKNINGEN HAR BESKRIVIT det sena 1700-talet med dess vurm för starka känslomässiga uttryck som sensibilitetens tidsålder. Sensibiliteten som ideal handlade ingalunda om någon hämningslös sentimentalitet. Sådant förknippades med de lägre klasserna. Sensibilitet var en klassmarkör och uppfattades som ett uttryck för dygd och förfining. Det handlade om en reflekterad, avvägd och kontrollerad känslomässighet. Den sensibla människan höjde sig över den beräknande egennyttans småskurenhet, för att i stället frambringa storsinta sociala effekter såsom medkänsla, generositet och medmänsklighet.

Hugo Nordland frågar i sin doktorsavhandling *Känslor i krig* hur svenska officerare under Sveriges krig från 1788 till 1814 förhöll sig till denna sensibilitetskultur. Frågan är intressant eftersom officerarna rörde sig över ett slags kulturell gränssyta. De stod med ett ben i den adliga sociala miljö där sensibilitetskulturen starkast odlades. Men när Sverige låg i krig levde de inom en militär värld som traditionellt förknippats med en betydligt mer råbarkad känslökultur.

För en finländsk läsekrets har den här välskrivna avhandlingen ett särskilt intresse eftersom Gustav III:s krig mot Ryssland och finska kriget utgör de viktigaste arenorna för undersökningen. Svenska officerares upplevelser från krigsskådeplatser och fältläger i Finland ligger till grund för centrala delar av analysen.

Nordland försöker inte beskriva epokens militära känslökultur i sin helhet, utan avgränsar sig klokt nog till officerarnas förhållningssätt till de olika former av lidande fältlivet medförde. På basis av främst brev, dagböcker och memoarer analyserar Nordland de ”emotionella strategier” officerarna använde sig av för att hantera hemlängtan, tristess, oro, rädsla, skräck och smärta. Han utgår från att officerarna utgjorde vad Barbara Rosenwein kallat ett *emotional community*; ett kollektiv med gemensamma normer för vad man skulle känna i olika situationer samt gemensamma tolkningar och värderingar av olika känslors innebörd. Det förblir dock något oklart om detta främst är en teoretisk utgångspunkt eller också ett resultat av själva undersökningen.

Bokens tre delar fokuserar på tre olika arenor för lidande och sensibilitet: kontakterna med hem och familj, de sociala relationerna inom det militära kollektivet samt själva stridssituationerna. På avhandlingars vis inleds boken med rätt omfattande forskningsöversikter och diskussioner om metod och teori, men Nordland skriver genomgående tillgänglig och njutbar text. Dialogen med tidigare forskning fortsätter även genom själva undersökningen och ger läsaren inblickar i särskilt den nya svenska forskningen på området. De inledande kapitlen ger en läsvärd introduktion till det känslöhistoriska forskningsfält som under de senaste åren intagit en central ställning inom kultur- och socialhistorisk forskning. Man talar redan om den ”affektiva vändningen” i början av 2000-talet som följande i ordningen efter den ”språkliga vändningen” i början av 1990-talet.

Nordland ansluter sig till det läger i forskningsdebatten som hävdar att det inte bara är de kulturella betydelser känslorna tillskrivs vilka har varierat över tid och rum. Också känslornas kroppsliga och språkliga uttryck, hur olika känslor subjektivt upplevs, samt till och med vad människor överhuvudtaget känner i olika situationer formas enligt denna syn till (mycket) stor del av den omgivande kulturen. Nordland väljer alltså att betrakta både officerarnas känslomässiga reaktioner på livet i fält, och deras strategier för att stå ut, som formade av deras sociala bakgrund och kulturella omgivning.

Just ur det perspektivet är emellertid en av bokens svagheter att vi får veta så litet om dem som producerat de brev och dagböcker som utgör det huvudsakliga källmaterialet. De källkritiska och metodologiska diskussionerna kring användandet av ”egodokument” och minnesberättelser är helt i sin ordning, men jag saknar helt enkelt en sammanställning och översikt av materialet: hur många olika skribenter har vi att göra med och hur fördelar de sig vad gäller hemort, födelseår, social bakgrund? På basis av källförteckningen är det inget fel på materialets omfattning. Det rör sig tydligen om ett tjugotal officerares dagböcker och brev samt ytterligare ett halvt dussin officerares memoarer eller minnesberättelser. Materialets sammansättning blir emellertid otydligt för läsaren.

Likaså skulle det teoretiska perspektivet motivera att de officerare vars känslor vi får bekanta oss med sattes stadigare in i sin socialhistoriska kontext. Under vilka slags omständigheter hade dessa män växt upp och fått sin utbildning? I vilka olika miljöer hade de tillbringat sina formativa år? Om detta skulle man gärna läsa mera, för att förstå hur de navigerade mellan de civila salongernas och militärlivets känslökulturer. Förhållandet mellan de livsavsnitt dessa män tillbringade i den civila respektive den militära sfären öppnar sig inte riktigt.

Själva undersökningen visar att hemlängtan, saknad efter de närmaste och oro över hur familjen klarade sig var viktiga känslomässiga teman i

de texter officerarna skrev i fält. Dessa känslor försökte officerarna hantera med emotionella strategier baserade bland annat på dygder såsom pliktkänsla och förnöjsamhet. Känslan av att göra sin plikt mot kung och fädernesland, en resignerad hållning som gjorde en dygd av tålmodighet, eller hoppet om ett nära förestående fredsslut kunde alla bjuda tröst och lindring åt den ”hemsjuka” officeraren. Men Nordland gör intressant nog samma observation som den aboensiska etnologen Sonja Hagelstam gjorde i sin avhandling om finlandssvenska militärer i andra världskriget (*Röster från kriget*, 2014): brevväxlingen mellan soldaten och hemmet var i sig själv av central känslomässig betydelse. Brevskrivandet gjorde det möjligt att upprätthålla en kontinuerlig dialog som gav båda parter tillgång till en känslomässig zon av normalitet mitt i krigets undantagstillstånd. Nordland konstaterar att frekvensen i officersfamiljernas brevskrivande var hög redan under finska kriget 1808–1809. Ett brev i veckan var normalt, även om det förstas periodvis kunde ta flera veckor innan breven nådde fram.

Avsnittet om vänskap bland officerare bjuder på intressanta skildringar av officerarnas umgängeskultur. Livet i fält bestod även i krigstid mest av lägerliv, marscher och väntan i sysslolöshet, med några få dagars strider per år. I mån av möjlighet försökte officerarna därför återskapa det salongsliv de kände till från den civila sfären, med middagsbjudningar, baler, ordenssällskap, kortspel och krogkvällar. Här understryker Nordland alkoholkonsumtionens roll. Att skåla och supa tillsammans befäste, manifesterade och bekräftade kamrat- och brödraskap bland officerarna.

Särskilt i analysen av vänskapliga relationer mellan officerare verkar Nordland stöta på ett problem han inte riktigt vidkänner. Med hänvisning till blott en handfull källor redovisar han en känslomässigt rik diskurs kring personlig vänskap som innehåller slående uttryck för ömhet, innerlighet, förtrolighet, glädje och saknad. Men det blir oklart om de citat han anför presenteras som belägg eller som exempel på ett allmänt mönster i materialet. Med andra ord, rör det sig här om en handfull ovanligt gråtmilda individers personliga egenheter, eller om uttryck för en kulturell norm?

De flesta som ägnat sig åt kulturhistorisk forskning känner till forskarens dilemma när ett fåtal källor uttrycker något som verkar ”passa” i ljuset av vad vi vet om den större kulturella kontexten, medan resten av källmaterialet frustrerande nog tiger om ämnet. Men här hade Nordland gärna fått ägna mer utrymme åt att diskutera och öppet redogöra för materialets sammansättning och hur beläggen förhåller sig till materialet som helhet.

Det tredje huvudtemat i boken är hur officerarna uppådade positiva ”motkänslor” för att hantera de lidanden som striden medförde. Här gör Nordland den intressanta iakttagelsen att det i tidens militära tänkande entydigt ansågs vara officeraren som bar ansvar för att ingjuta mod i sina

trupper. Om trupperna drabbades av rädsla eller panik var det befälet som bar skulden. De centrala emotionella strategierna för att ingjuta detta mod och bemästra rädslan, både bland manskapet och bland officerarna själva, kretsade kring ärans begrepp.

Äran, konstaterar Nordland, band samman flera känslor som kunde användas för att hantera lidande: skammen som förknippades med feighet, begäret efter belöningar och odödligt rykte, kärleken till befäl, konung, fädernesland och familj. Nordland jämför det senare 1800- och 1900-talets idéer om hjältedöden som ett offer för nationen med den gustavianiska erans idéer om den ärofulla döden på slagfältet. Han konstaterar att för de officerare han undersöker var den militära äran i hög grad kopplad till individen. De var beredda att sätta livet på spel för den odödliga ära som skulle häfta vid deras eget namn och eftermäle. Här finns en markerad skillnad mot det senaste 1800-talets idéer om hjältedöden som ett offer på nationens altare.

I det här sammanhanget noterar jag att Nordlands officerare tydligen inte gav uttryck för några känslor vad gällde krigföringens primära syfte, nämligen att döda och lemlästa fiendens soldater. På ett ställe citeras en officerare som bevittnar hur hans soldater klubbar ihjäl en sårad rysk soldat. Han kommenterar kort det hela med att kriget avtrubbar och lämnar en oberörd till och med inför dylika fasansfulla scener. Men annars verkar död och lidande redan under denna tid nästan uteslutande ha behandlats i samband med den egna sidans förluster. Den militära självbilden kretsade kring att utstå och uthärda lidande men gick inte in på det lidande man tillfogade andra. Nordland kommenterar inte detta, men mitt intryck blir att den tystnad kring dödandets praktiker och känslor som utmärker den narrativa kulturen kring det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets krig var rådande även under "sensibilitetens" tidsålder. Detta om något är en intressant del av krigets känslökultur.

Anders Ahlbäck